

Інститут психології
ім. Г.С. Костюка АПН України

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ВИПУСК 32

Київ — 2007

МІЛЕНІУМ

ББК 88.3

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України*

Редакційна колегія: дійсний член АПН України, доктор психол. наук, проф. *С.Д. Максименко* (головний редактор), член-кореспондент АПН України, доктор психол. наук, проф. *Н.В. Чепелева* (заступник головного редактора), канд. психол. наук *В.В. Андрієвська* (заступник головного редактора), доктор психол. наук, проф. *Г.О. Балл*, член-кореспондент АПН України, доктор психол. наук, проф. *М.Й. Боршчевський*, доктор психол. наук *Ю.І. Машибиць*, дійсний член АПН України, доктор психол. наук, проф. *В.О. Моляко*, канд. психол. наук *С.П. Тищенко* (відповідальний секретар).

Наукові записки Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д. Максименка. – К.: Міленіум, 2007. – Вип. 32. – 518 с.

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми сучасної української психології: теорія і методологія генетичної психології; медичні аспекти генетичної психології; проблема розвитку особистості та особистісної активності в сучасному освітньому просторі; психологічні проблеми здібностей і обдарувань, а також питання професійного становлення і розвитку особистості.

До збірника включено статті учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Генеза буття особистості», присвяченої ювілею наукової та педагогічної діяльності академіка Сергія Дмитровича Максименка (18-19 грудня 2006 року).

Збірник адресований викладачам психології вищих навчальних закладів, аспірантам, студентам, працівникам у галузі наукової і практичної психології, педагогам та вихователям, соціальним і медичним працівникам.

ISBN 966-8063-X-7

© Інститут психології ім. Г.С.Костюка
АПН України, 2007
© Видавництво «Міленіум», 2007

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ ГЕНЕТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ 7

Аймаганбетова О.Х. Кросс-культурне дослідження міжетнічної взаємодії в умовах поліетнічної держави Казахстан	7
Ваврик А. Генетично-експериментальний метод і лонгітюдне вивчення шестирічок як концептуальні емпіричні лінії генетичної психології	15
Карпенко З.С. Культурно-феноменологічне конструювання індивідуалізації особистості	26
Пастушенко В.С. Гуманістична психологія Г.С. Костюка	36
Посацький О. Генетично-психологічні аспекти становлення у старшокласників образу майбутнього	44
Скрипаченко Т.В. Рекламний образ як архетипічний символ	52

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ 60

Березина О.О. Проблемы личностной адаптации в позднем возрасте	60
Васильєв Я.В. Цільова спрямованість та розвиток особистості	67
Гасюк М.Б. Психологічні особливості сімейних установок сучасної жінки у дошлюбному періоді	77
Гірченко О.Л. Аналіз досліджень впливу комп'ютерних ігор на розвиток особистості	83
Гнатів І.В. Моральна норма як складова моральної свідомості дитини	90
Дмитерко-Карабин Х.М. Проблема смислу життя особистості у філософсько-психологічних інтерпретаціях	99
Дусавицький О.К. Соціальна ситуація розвитку при переході від молодшого шкільного до підліткового віку	110
Зубіашвілі І.К. Проблема монетарних відносин особистісно зрілих людей у сучасній психології	116
Капустюк О.М. Регулятивні функції і поведінкові кореляти самопрезентації	123
Корман О.А. Безбатьківщина: соціально-психологічні аспекти	135

Кондрацька Л.В. Вплив особистісних особливостей підлітків на їх емоційне вигорання	141
Кукуруза Г.В., Беляєва О.Е., Цилюрник С.М., Кирилова О.О. Внутрішня картина здоров'я дітей і підлітків як психологічний феномен	148
Кулаков Р.С. Психологічні передумови розвитку моральної самосвідомості у молодшому шкільному віці	157
Кульбіда Н.М. Особливості ціннісно-сміслової сфери вагітних жінок	168
Кучманіч І.М. Вплив структури сім'ї на формування рівня домагань підлітків	175
Лазоренко Т.Н. Исследование эмоционального состояния детей дошкольного и младшего школьного возраста с задержкой психического развития	183
Лазько В.Г. Виховання всебічно розвиненої особистості	189
Лець Ю.А. Особливості розвитку особистості у ранньому юнацькому віці в умовах формування суб'єкта учбової діяльності у системі розвивального навчання	195
Лялюк Г.М. Розвиток самосвідомості особистості підлітка як інтегративне досягнення в процесі соціалізації	203
Мельник І.Я. Психологічні чинники морального розвитку і його детермінанти в молодшому шкільному віці	213
Павелків В.Р. Продуктивне розвивальне середовище як засіб формування позитивних стосунків підлітків з однокласниками	219
Нікулєнко О.О. Гуманістичний потенціал діяльнісного підходу	228
Павелків Р.В. Психологічна сутність моральної норми	241
Панок В.Г. Теоретичні здобутки педології і сучасна практична психологія	250
Петрів О.П. Психологічний супровід нормування розумового навантаження молодшого школяра впродовж тижня	260
Прасол М.И. Психологическая готовность к родительству как фактор психоэмоционального развития младенца	269
Рождественський Ю.Т. Душа та її субстанція у психологічних поглядах українських мисленників другої половини 19 ст.	276

2. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Пер. с англ. М.: Смысл, 1999.

3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер Ком, 1999.

4. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. М.: Педагогика, 1973.

5. Maslow A.H. Motivation and Personality. 2nd ed. N.Y.: Harper & Row, 1970.

ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ МОРАЛЬНОЇ НОРМИ

Павелків Р.В.

Стаття присвячена аналізу психологічної сутності моральної норми, розкриттю розбіжностей у сприйнятті і усвідомленні моральних норм, особливостей їх присвоєння залежно від модальності та вікових особливостей.

Статья посвящена вопросу раскрытия психологической природы моральной нормы, особенностей ее восприятия, осознания и присвоения в зависимости от модальности и возрастных характеристик.

Сфера суспільних вимог є досить широкою системою соціальних приписів. Їх особливу категорію становлять моральні вимоги, що регулюють взаємозв'язки людини з соціальним середовищем. Це ті соціальні настанови, які викристалізувалися в результаті тисячолітньої історії людства, сформувавши унікальний конструкт людської психіки – моральну свідомість та самосвідомість.

Як зазначають дослідники структури моральності (В.А. Блюмкін, А.А. Гусейнов, О.Г. Дробницький, В.В. Знаков, Д.С. Шимановський та ін.), здійснення морального вибору залежить від ступеня розуміння і прийняття моральної вимоги. Аналізуючи ці питання, М.Й. Боришевський зазначає: «Оволодіння законами моралі, формування здатності до самостійного вибору на користь добра й справедливості, здатності активно й невідступно протидіяти злу – чи не найскладніший процес в особистісному становленні людини» [6, с.35].

У руслі психологічної проблематики особливий інтерес має питання розкриття природи та сутності процесу індивідуального

засвоєння моральних норм. На сьогодні практика соціального життя, результати наукових досліджень (Ф.Н. Аванесова, І.Д. Бех, М.І. Воловікова, М.Р. Гінзбург, Р.Р. Калініна, Н.Е. Фокіна) показують, що це досить складний і суперечливий процес. Як зазначає О.Г. Дробницький для того, щоб людина відчула природне спонтанне прагнення до добра, вона повинна піднятися на той рівень свідомості, який від неї вимагається мораллю [7]. Такий збіг усвідомлення необхідного і наявності схильності дотримуватися норм, що виявляється у вигляді стихійної доброї волі, є швидше винятком, ніж нормою. Для моральної свідомості більш характерною є ситуація боротьби мотивів, морального конфлікту, морального вибору.

Одним з важливих аспектів аналізу процесу розвитку моральної свідомості є вивчення механізму засвоєння моральних вимог. Саме моральна норма виконує в житті дитини роль соціальних орієнтирів, що використовуються нею під час вибору особистісних стратегій поведінки. Аналіз такого процесу інтенсивно здійснюється в руслі багатьох суміжних наук: в педагогіці, психології, соціології, філософії. Психологічна наука покликана розкрити внутрішні механізми цього процесу, простежити вікові закономірності присвоєння моральних вимог. Вирішення цих питань неможливе без проникнення в сутність моральної норми, виокремлення її психологічного змісту.

Метою нашого дослідження є психологічний аналіз моральної норми з позиції погляду на неї як на суб'єктивну реальність індивідуальної свідомості та специфічний засіб фіксації стосунків між людьми, що виявляється у вигляді моральних знань, моделей, функціональних зв'язків. Враховуючи специфіку проблеми дослідження, основну увагу ми зосередили на аналізі пізнавального етапу оволодіння моральними нормами як першого акту злиття морального припису з індивідуальним світом.

Для розуміння закономірностей функціонування моральної свідомості варто звернути увагу на специфіку **моральної вимоги**. За своєю структурою моральна вимога має зовнішню форму і внутрішній зміст. У зовнішній формі фіксується вказівка вести себе певним чином, діяти за певною логікою. Внутрішній зміст має в собі прямо не сформульовану вимогу співтворчості. Завдяки цій особливості вимога може сприйматися людиною як власна ідея, позиція, народжена її свідомістю. У цьому плані предмет і об'єкт моралі зливаються. Зазначимо: якщо другого народження

моральної вимоги не відбувається, вона сприймається людиною як щось зовнішнє, хоча, можливо, і «не зовсім вороже». Це означає, що людина не піднялась до рівня моральної регуляції своєї поведінки, своїх стосунків з оточенням. Мотиви такої людини відрізняються від тих, які задаються внутрішнім змістом даної моральної вимоги.

Умова самостійного переосмислення моральної вимоги, переосмислення змісту виявляється насамперед у тому, що навіть найбільш конкретна із всіх видів моральних вимог – моральна норма – має загальний, недеталізований характер. Детальні вказівки на те, як потрібно себе вести в конкретній ситуації, такі, які властиві для звичаїв, етикету, права, не можуть бути специфічними для моралі саме тому, що вони за своїм характером не забезпечують свободи і самостійності людини, а навпаки, ніби передбачають, що індивід сам не зуміє повести себе належним чином у певній ситуації.

Таким чином, свобода моралі виступає у двох нерозривно пов'язаних між собою формах: як можливість і здатність діяти відповідно до своїх переконань, добровільно, а також як можливість і здібність у кожному конкретному випадку знаходити правильну лінію поведінки на основі усвідомлення внутрішнього смислу і об'єктивної необхідності загальних моральних вимог, здатність до певної моральної творчості.

У цьому контексті доцільно визначити межу між моральними і соціальними діями. Соціальні дії – це вчинки, що мають суспільне значення і смисл. Моральні дії – це поведінка, за яку людина завжди несе відповідальність. При цьому необхідно зазначити, що саме здатність людини орієнтуватися в моральному значенні ситуації незалежно від того, усвідомлена така орієнтація чи ні, є показником власне моральної дії. Поведінка людини значною мірою зумовлена її роллю, але, як справедливо зазначає Г.О.-Балл, між особистістю і її роллю може існувати дистанція, але не прірва. «Заслужують на повагу люди, які відмовляються виконувати морально неприйнятні для них ролі. Водночас здебільшого краща лінія поведінки полягає в тому, щоб залишатись на своєму місці і максимально можливою мірою ошляхетити, гуманізувати виконувану роль» [3, с. 40].

Варто відмітити про необхідність чіткого визначення у розумінні понять «норма» та «моральна норма».

«Норма» (від латинського *norma* – керівне начало, зразок) – це загальновизнане правило, зразок поведінки чи дії, з допомо-

гою яких здійснюється упорядкування соціальної взаємодії людей. Моральні норми є різновидом норм соціальних, а отже, для їх класифікації можна використовувати одні і ті ж формально-логічні підстави. Як зазначає Т.В. Циба, «сміслова соціальна (моральна) настанова як регулюючий діяльність чинник щодо задоволення потреб за своїм смислом відображає певний регламент, суть якого – зразок, принцип, взірець, ціннісний орієнтир, моральна норма тощо, тобто соціальна настанова є родовим поняттям стосовно останніх як видових» [8, с. 227].

Враховуючи те, що моральні норми різняться багатьма параметрами, які позначаються на логіці їх індивідуального засвоєння, позначимо основні групи, на які розподіляється нормативна система. Так, за ступенем універсальності моральні норми можуть бути загальними (стосуватися всіх членів цього суспільства) чи частковими (стосуватися окремих груп людей, що відрізняються віком, статусом і ін.); за способом існування виділяють формальні і неформальні соціальні норми поведінки; за ступенем відображення, фіксації – усні і письмові; за ступенем рельєфності вияву – явні і латентні; за ступенем узагальнення – конкретні зразки дій і принципи діяльності; за модальністю – приписи-дозволи і приписи-заборони. В цілому, «зовнішні соціальні настанови ранжовані – від настанов регуляції стосунків буденного життя до настанов-регуляторів суспільних відносин, зумовлених провідною національною ідеологією держави. Світоглядні та універсальні моральні норми є результатом генералізації безлічі соціальних настанов» [8, с. 227].

Слід відмітити, що з перших днів життя діти стикаються з моральними нормами різної модальності, при цьому закономірності їх засвоєння на кожному віковому етапі мають свої особливості та логіку формування. З іншого боку – поведінка дітей змінюється залежно від сутності моральних норм, їх засвоєння здійснюється гетерохронно.

Зважаючи на роль особистості у створенні і підтриманні моральних норм поведінки, мораль може бути автономною і гетерономною. Автономна мораль пов'язана зі встановленням і дотриманням норм, визначених самою людиною. Гетерономна мораль пов'язана з правилами поведінки, що створюються іншими людьми, але виконання яких індивід вважає обов'язковим і недоторканим. Як зазначає С.Є. Кухтерін даний поділ моральних норм поведінки принципово важливий для розуміння психологічних ме-

ханізмів засвоєння моральних приписів. У співвідношенні автономної і гетерономної моралі – детермінуюче поле морального розвитку як суспільства в цілому, так і конкретно взятої особистості.

Психологічний аналіз моральної норми вимагає перш за все позначення її фундаментальних функцій. Основною функцією моральних норм є їх регулятивна функція. Головним елементом під час виконання мораллю своєї регулятивної функції є норма. Як зазначає Л.М. Архангельський [2], моральна норма є своєрідною «клітинкою» моралі, тим «фокусом», через який найбільш концентровано виявляються соціальні функції моралі як регулятора стосунків між людьми. У ній синтезується духовна і практична сторона моралі, суперечливо взаємодіють обов'язкове й існуюче, свідомість і поведінка. Для психологічного пізнання надзвичайно важливим є той факт, що норма виступає не лише як об'єктивне, але і як суб'єктивне явище, не лише як елемент моральної практики, але і як елемент свідомості. Моральна норма виступає неконституційним механізмом регуляції поведінки людей.

Дослідження психологічної природи моральних норм показує, що вони мають подвійний характер. Як культурний феномен, вони є специфічними засобами фіксації стосунків між людьми. Як суб'єктивна реальність індивідуальної свідомості, вони виступають у вигляді морального знання, моделі функціонального зв'язку із середовищем.

Аналіз структури моральної норми показує, що вона має дві частини: **змістову і імперативну**. Перша втілює операційний склад правильної дії і є за своєю суттю знанням морального правила. Друга частина розкриває обов'язково-наказову сторону норми, веління виконувати дію, обов'язковість правильної дії. Ця частина включає в себе емоційний компонент моральної норми чи ставлення до правильної дії і є мотиваційною складовою дії.

Більш глибокий аналіз сутності моральних норм дозволяє виокремлювати ширше коло взаємопов'язаних функцій:

- функція міри, еталону, що дозволяє оцінювати, нормувати дії суб'єкта;
- інформаційна функція, яка визначає значення вчинку;
- перспективно-прогностична функція, яка на основі випереджуючого відображення дозволяє планувати майбутні дії;
- функція управління та регулювання власними діями.

Кінцевою метою дотримання моральних норм є встановлення певних суспільних норм, їх регулювання і розвиток.

Також, на наш погляд, досить значущим є спосіб вирішення питання про природу моральних норм. У психології утвердилася позиція, згідно з якою виникнення моральної норми розцінюється як спосіб подолання внутрішньої психологічної сутності людини заради суспільних чи інших її потреб, що виходять за рамки безпосередніх емоційних імпульсів, потягів.

Під час дотримання моральних норм поведінки важливу роль відіграє ідеально-духовний характер підкріплення такої поведінки (С.Ф. Анісімов, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, Б.С. Братусь, В.П. Москалець). Сам факт схвалення чи осуду вчинку може мати як матеріальний, так і духовний характер. Підкріплення моральної поведінки пов'язане з усвідомленням смислу такої поведінки, її духовної самоцінності. Це підкріплення може здійснюватися як на емоційному, так і на раціонально-смысловому рівні: наскільки певний вчинок відповідає існуючим принципам, нормам поведінки, поняттям добра і зла. У моралі відображається автономія, відносна самостійність людського духу, смислів життя, самосвідомості людини.

Звернення до загальнотеоретичних основ моральної норми для нас є значущим тому, що її засвоєння дітьми та обґрунтування значною мірою зумовлене саме специфічними особливостями самої норми. Лише знаючи особливості імперативів, можна забезпечити їх адекватне простежування у свідомості дитини та спрямування процесу формування. Недаремно, розпочинаючи психологічний аналіз зазначених процесів, психологи зосереджують увагу на специфіці змістових характеристик норми.

Прикладом може слугувати дослідження Т.П. Авдулової, спрямоване на вивчення передумов формування моральної свідомості в дошкільному віці. Виокремлюючи норми, які в онтогенезі найраніше усвідомлюються дітьми (взаємодопомога, правдивість, справедливність), автор детально зупиняється на їх специфічних особливостях [1]. Норма взаємодопомоги апелює до емоційної сфери дитини, формування в неї почуття дружби, співчуття. Інший зміст має норма правдивості. Він більш інтелектуалізований. У нормі менш представлені емоційні компоненти. Зміст норми пов'язаний з наслідками тієї чи іншої поведінки. До того ж вони не завжди прямо пов'язані з фактом неправдивої поведінки. Дитина при обґрунтуванні норми спирається на авторитет дорослого, слухняність, декларуючи при цьому найбільш узагальнену моральну норму. Якщо в першому випадку основою обґрунтування є емоц-

ійне відчуття, то в другому – знання. Третя норма вибудовується на основі цінностей спілкування і взаємодоповнення.

Різна сутність моральної норми породжує її різне сприйняття й усвідомлення дітьми. Підкреслимо, що в основі різних норм лежать і різні способи обґрунтування, різні можливості виокремлення моральних переживань. Як показало дослідження Т.П. Авдулової, під час аналізу норми взаємодопомоги діти частіше вказують на почуття сорому героя і практично не помічають цих переживань у ситуаціях норми правдивості. Критичні зауваження на адресу дорослого висловлюються переважно в ситуаціях за нормою правдивості і рідко трапляються за нормою взаємодопомоги. Норма справедливого розподілу помірно включає в себе і критичні зауваження, і виокремлення емоційно-мотиваційного компонента. Це дозволяє зробити висновок щодо диференційованої структури моральних норм і відмінностей в усвідомленні та присвоєнні норм в онтогенезі.

Продовжуючи аналізувати сутність моральних норм, зазначимо, що ефективність поведінки досить своєрідно пов'язана з дотриманням моральних норм поведінки. Далеко не завжди узгоджено-нормативна поведінка є ефективною у цій ситуації, у цьому виді діяльності. У зв'язку з цим О.Г. Дробницький зазначає, що формою вияву моральної норми є не правило зовнішньої доцільності (щоб досягти певного результату, необхідно вести себе певним чином), а імперативна вимога, яку людина повинна враховувати при здійсненні найрізноманітніших цілей [7]. У моральних нормах відображається потреба людини і суспільства не в межах певних часткових обставин і ситуацій, а на основі довготривалого суспільно-історичного досвіду. Це дає можливість з допомогою моральних норм оцінювати як особистісні цілі, так і засоби їх досягнення.

Засвоєння дитиною моральних норм робить її соціально відповідальною за свою поведінку. Воно відбувається **на двох рівнях**:

- на рівні реальних вчинків у реальних життєвих ситуаціях;
- на рівні вербальної мовленнєвої поведінки, через оцінку, аналіз вчинків, які містяться в мовленнєвих висловлюваннях і можуть реалізовуватися в умовах ігрових дій чи в уявних ситуаціях.

Експериментальні дослідження у зарубіжній психології (D. Hart, S. Fegley) показують, що на першому етапі засвоєння моральна норма виступає у формі «просоціальної» поведінки як наслідування дорослого, орієнтоване на виконання вимог суспіль-

ства, під впливом авторитету і контролю дорослих. Під впливом розвитку психічних функцій, нагромадження соціального досвіду моральні імперативи втрачають свій смисл на рівні зовнішньо нав'язаних законів і переходять на якісно новий рівень. Вимоги дорослого дотримуватися моральних законів у реальному житті змушують дитину робити поправку у своїй поведінці на ці вимоги, тому дитина розпочинає спочатку неусвідомлено аналізувати ситуації використання моральних законів у своєму досвіді і житті навколишніх: ділитися треба завжди, але мама не поділилася цукеркою; допомагати потрібно завжди, але тато сказав, що не буде допомагати складати іграшки. Таким чином, із універсальних і узагальнених, але таких, що не мають особистісного смислу, моральні норми стають відносними і конкретно застосовуваними. У дитини формується **моральна позиція**.

Одночасно моральні норми включаються в ієрархію мотивів, що формуються. Необхідно допомагати молодшому брату, особливо коли цього вимагає мама, потрібно готувати домашні завдання, оскільки це вказівка вчителя. Таким чином, підтримання моральних імперативів дорослим продовжує зберігати своє визначальне значення, але з точки зору розвитку ситуація принципово змінюється: узагальнення змінюється диференціацією.

Усе велике поле моралі розбивається на ряд конкретних моральних норм, які доступні для розуміння дитини, і ті, які ще не можуть виступати основами поведінки. Перша група норм набуває свого смислу, а пізніше й особистісного сенсу для дитини. Процес диференціації розгортається одночасно із процесом смислоутворення моральних норм. Варто зазначити, що для кожної моральної норми залежно від складності її усвідомлення, необхідності постійного використання, ступеня включеності в реальну практику життя розвиток здійснюється гетерохронно.

Моральні норми багаторівневі. З одного боку, вони однакові для всіх людей (моральні принципи, що ставляться до людей, єдині), з іншого – моральні норми мають властивість до індивідуалізації як відносно зовнішніх обставин, так і щодо здібностей, можливостей конкретної особистості. У кожному конкретному випадку є відмінність між загальною моральною нормативністю і вимогами особистісного обов'язку, особистісними моральними нормами.

Відповідальність, що лягає на людину в ситуаціях морального вибору, визначається не лише тим, що вона є представником певної спільноти, але й тим, якою є вона сама (О.М. Леонтьєв,

О.П. Ніколаєва, О.Г. Сізарова). Чим вищий рівень її морального розвитку, чим цінніші її моральні норми поведінки, тим більшу моральну відповідальність вона бере на себе. У рамках загально-визнаних моральних норм поведінки людина повинна постійно самовизначатися, вибирати для себе моральні норми поведінки, формувати своє моральне обличчя. Саме у цьому і виявляється робота моральної свідомості і самосвідомості. Як зазначає Л.М. Архангельський, перехід об'єктивного в суб'єктивне – не механічний акт засвоєння індивідуальною свідомістю зовнішніх приписів [2]. Це складний і довготривалий процес усвідомлення людиною моральних цінностей, що передбачає вибірковість ставлення, а отже, існування вибору особистістю власних стратегій.

Висновки. Підсумовуючи аналіз проблеми, варто зазначити, що висвітлення загальних закономірностей процесу морального становлення особистості можливе лише за умови розкриття специфіки та змістових характеристик моральної норми як детермінуючої основи моральної свідомості.

Формування особистості неможливе без чіткого спрямування центральних ліній цього процесу – дієвого присвоєння моральних норм, цінностей, еталонів, що визначають закони соціального співжиття. Внутрішній сенс моральної норми полягає у тому, що особистість повинна не лише знати моральні вимоги, моральні норми і форми їх виконання, а й усвідомити, тобто зрозуміти, прийняти, відчувати об'єктивну необхідність і особистісний смисл цих моральних вимог і прийняти їх як свої власні. Про особистість як моральний суб'єкт можна говорити лише тоді, коли вона самостійно дотримується моральних вимог, усвідомлюючи їх зміст і значення. Перетворення моральної норми у внутрішню моральну потребу особистості, узгодженість обов'язку і бажання залежить тільки від життєвої позиції особистості.

Література

1. Авдулова Т.П. Предпосылки формирования морального сознания в старшем дошкольном возрасте: Дисс. ... канд. психол. наук:19.00.13. – М., 2001. – 183 с.
2. Архангельський Л.М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности. – М.: Знание, 1978. – 64 с.
3. Балл Г.О. Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти. – Рівне: Ліста-М., 2003. – 128 с.

4. Бех І. Д. Моральність особистості у психологічному ракурсі // Філософ. і соціолог. думка. – 1994. – № 3, 4. – С. 172-184.
5. Блюмкин В. А., Гумницкий Г. Н. Нравственное воспитание (философско-этические основы). – Воронеж, 1990. – 142 с.
6. Боришевський М. Й. Ціннісні орієнтації в особистісному становленні сучасної молоді // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка. – Т. V. – Ч. 5 – К., 2003. – С. 34 – 42.
7. Дробницкий О. Г. Понятие морали. Историко-критический очерк. – М., Наука, 1974. – 392 с.
8. Циба В. Т. Соціалізація особистості: виховання характеру // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології: Матер. Міжнар. наук. конф. – Т. 3. – К.: Міленіум, 2002. – С. 226 – 230.
9. Шимановский Д. С. Моральное самосознание. Этико-философский аспект. – К.: Вища школа, 1986. – 143 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗДОБУТКИ ПЕДОЛОГІЇ І СУЧАСНА ПРАКТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Панок В. Г.

Актуальність. Постановка проблеми.

Розвиток психологічних служб і практичної психології на сучасному етапі вимагає звернення до теоретичних і практичних надбань педології, яка на початку ХХ століття поставила і запропонувала підходи до вирішення складних проблем впровадження психологічних знань у практику.

Осмислення і узагальнення безцінного досвіду педологів може прислужитися сучасним дослідникам і практикам, оскільки практична психологія стикається зараз з багатьма проблемами, які поставили на початку минулого століття перед тогочасними педологами.

Дослідження педологів були припинені відомою постановою ЦК ВКП(б) від 4 липня 1936 року «Про педологічні викривлення в системі наркомпросів» [9;10]. Таке адміністративно-політичне втручання в умовах тогочасного суспільства означало не тільки згортання наукових досліджень, але ставило під загрозу саме життя дослідників. Спроби об'єктивного аналізу надбань педології у